

Sveci zaštitnici glave i zaštitnici od glavobolje u kršćanskoj tradiciji

Škrobonja, Ante; Muzur, Amir

Source / Izvornik: **Medicina Fluminensis : Medicina Fluminensis, 2009, 45, 172 - 178**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:184:337189>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Medicine - FMRI Repository](#)

Sveci zaštitnici glave i zaštitnici od glavobolje u kršćanskoj tradiciji

Saints protectors of head and headache in Christian tradition

Ante Škrobonja^{1*}, Amir Muzur²

¹Katedra za obiteljsku medicinu,
Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

²Katedra za društvene znanosti,
Medicinski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Primljeno: 24. 3. 2009.

Prihvaćeno: 23. 4. 2009.

Adresa za dopisivanje:

*Prof. dr. sc. Ante Škrobonja, dr. med.,
Katedra za obiteljsku medicinu,
Medicinski fakultet, Sveučilište u Rijeci,
Braće Branchetta 20, 51 000 Rijeka
e-mail: anteskrobonja@yahoo.com

<http://hrcak.srce.hr/medicina>

SAŽETAK. *Cilj:* Evidentirati svece kojima se u kršćanskoj tradiciji pripisuje moć zaštite glave i zaštite od glavobolje te objasniti njihov odnos ili simboličko značenje. *Metode:* Razrada literature koja se bavi hagiografijama svetaca, sakralnom ikonografijom i liturgijom kao i posjećivanje crkava, samostana i muzeja. *Rezultati:* U razdoblju između 1970. i 2009. godine u sakralnoj literaturi i umjetnosti uočeno je da su, među stotinama poznatih svetaca zaštitnika, četrnaestorica uvaženi zaštitnici od glavobolje. Šest je primjera na kojima se vidi povezanost njihove mučeničke smrti koja je u četiri slučaja povezana s odrublivanjem glave nakon mučenja (Apolonija, Dionizije, Eustorgije, Pankracije) ili nakon napada razbojnika (Petar Veronski), a u jednom je slučaju svetac bio usmrćen kamenovanjem (Stjepan Prvomučnik). Troje je bolovalo od kronične teške glavobolje koju je uspješno nadvladavalo snagom vjere (Franjo Asiški, Katarina Sijenska i Marija Magdalena de'Pazzi). U četiri slučaja riječ je o karizmaticima koji su sugestijom liječili glavobolju ili su od nje izliječili poznate osobe, poput Crijake, Ubalda, Udalrika i Vinka Fererskog. Nije poznato zašto se sv. Anastaziju uvrštava u ovu skupinu svetih zaštitnika. *Zaključak:* Izloženi primjeri govore o tome kako interdisciplinarni pristup sakralnoj umjetnosti i tradiciji dovodi do brojnih drugih saznanja koja prelaze okvire religijskih poruka. U ovom slučaju pridonose povijesti medicine u najširem smislu.

Ključne riječi: glavobolja, povijest medicine, religija, sveci zaštitnici

ABSTRACT. *Aim:* To register saints that are attributed with the power of protecting the head and protecting from headaches in the Christian tradition, and to explain their relationship, or symbolic meaning. *Methods:* Elaboration of literature dealing with hagiographies of saints, sacred iconography and liturgy along with visits to the churches, monasteries and museums. *Results.* In the period between the years 1970. and 2009. in sacred literature and works of art, it was observed that, amongst approximately a hundred more famous Christian patron saints, 14 of them were venerable patrons against headache. Six examples show decisive connection to their martyr death, among which 4 cases are connected with decapitation after torture (Apollonia, Denis, Eustorgio, Pancras), with reference to bandit attack (Peter of Verona), and in one case the saint was put to death by stoning (Stephen the Martyr). Three of them suffered from chronic and major headache which they successfully overcame by the power of religion. (Francis of Assisi, Catherine of Siena and Maria Maddalena de'Pazzi). In four cases the persons in question are charismatic people who had strong medical cures for headache or they healed famous people like Cyriac, Ubaldus, Ulric of Augsburg and Vincent Ferrer). We have yet to find out why Anastasia is also included in this group of patron saints. *Conclusion.* The said examples show how, by interdisciplinary approach to sacred art and tradition, we can come to other numerous discoveries surpassing religious messages as such. In this case, they contribute to the history of medicine, in the widest sense.

Key words: headache, history of medicine, patron saints, religion

UVOD

Osobna čovjekova reakcija na bol odraz je brojnih faktora – od psihofizičkih do socioloških i kulturoloških. Vezani uz to vrlo su različiti i stavovi prema bolu, proizišli iz osobnog i kolektivnog svjetonazora, te se iskazuju u širokom rasponu od fatalističkog stava, stoičkog, dolorističkog do kršćanskog¹. Oslanjajući se primarno na Stari i Novi zavjet, s vjerom u Isusa Krista, u kršćanskoj tradiciji postupno su stasali novi sveci od kojih mnogi postaju osebusni duhovni pomagači i zaštitnici u teškim situacijama, poglavito onim u vezi s bolestima i bolovima. Tim svecima puk se najčešće obraća tijekom bolesti i za vrijeme trajanja bola, s molbom za ozdravljenje ili ublaženje bola. U primjerima pozitivnog ishoda slijede molitve zahvale. Uz to su vrlo česte i molitve koje upućuju zdravi s molbom da budu pošteđeni od određene bolesti ili od recidiva preboljene bolesti².

Među spomenutim svecima posebno zanimanje pobuđuje oko 150 onih koji su dodatno “specijalizirani” za osamdesetak u puku poznatih bolesti i simptoma. Razlozi za to vrlo su različiti i zanimljivi. U ranokršćanskih mučenika najčešće su to bile asocijacije vezane uz dio tijela na koji je bila usmjerena tortura, način usmrćivanja ili neočekivane događaje koji su se pritom zbili. Sv. Apolonija postala je zaštitnicom od bolesti zubi jer su joj krvnici čupali zube, sv. Agati su amputirali dojke, pa je zazivaju dojilje i žene s bolestima dojki, sv. Erazmu su čupali crijeva pa je postao zaštitnikom od trbušnih bolesti, sv. Sebastijan usmrćen je strijelama koje asociraju na Apolona i kugu kojom je, poslavlši je strelicom, kaznio izdaju Ahejaca, grom koji će spaliti okrutnog oca sv. Barbare pribavit će svetići zaštitničke moći kod oboljelih u vrućicama i onih s opeklinama. Slijede primjeri bolesti od kojih su budući sveci болоvali i uspješno im se suprotstavljali ili pak pomagali oboljelima (sv. Rok i kuga). Neki od njih, poput svete braće Kuzme i Damjana, bili su izuzetno uspješni liječnici, a drugi su se istakli u nekim specifičnim situacijama (sv. Blaž i bolesti grla). Neki su sretno preživjeli nezgode – sv. Ivan Apostol i sv. Benedikt trovanje, a sv. Pavao ujed zmije otrovnice. Poznate su i druge asocijacije, poput onih proizišlih iz imena, kao u slučaju sv. Lucije i bolesti očiju (lat. *lux* znači svjetlo) ili pratećih ikonografskih simbola, poput

svinje i psa uz sv. Antuna pustinjaka, koji će ovom svecu pribaviti zaštitništvo od bolesti izazvanih domaćim životinjama i zoonozama^{3,4}.

CILJ I METODE ISTRAŽIVANJA

Budući da je glava ne samo vitalno važan dio tijela, već i središte uma, najvećeg dara što ga je Bog podario čovjeku, jasno je zašto se glavoboljama i psihičkim smetnja tradicionalno pridaje poseban značaj. U tom smislu odabrana je i ova tema s ciljem da se nabroje relevantni sveci zaštitnici glave

Oslanjajući se na Stari i Novi zavjet, s vjerom u Isusa Krista, u kršćanskoj tradiciji postupno su stasali novi sveci od kojih su mnogi zaživjeli kao osebusni duhovni pomagači i zaštitnici u teškim situacijama, poglavito onim u vezi s bolestima i bolovima. Tim svecima puk se najčešće obraća tijekom bolesti s molbom za ozdravljenje ili ublaženje bola. U primjerima pozitivnog ishoda uslijedile bi primjerene zahvale uz koje su vrlo česte molitve koje upućuju zdravi s molbom da budu pošteđeni od određene bolesti ili od recidiva preboljene bolesti.

i zaštitnici od glavobolja, te da se iz njihovih hagiografskih posebnosti objasni nastanak njihovog specifičnog zaštitničkog kulta.

Kao i u prethodnim radovima sa sličnim temama⁵⁻⁸, i ovoga su puta primijenjene identične metode. Podaci su prikupljeni iz općih i enciklopedijskih izdanja iz područja religije⁹⁻¹¹, službenih vatikanskih hagiografskih izvora¹² i specijalnih bibliografskih djela o svecima zaštitnicima^{3,4,13,14}. Drugi dio saznanja sakupljen je i potvrđen tijekom dvadesetogodišnjeg sustavnog rada na terenu u obilasku crkava, samostana, muzeja i biblioteka.

REZULTATI

Pođemo li abecednim redom u aktualnom “katalogu” svetaca što ga čini “Bibliotheca sanctorum”¹², kao zaštitnici od glavobolje spominju se sljedeći sveci: Anastazija, Apolonija, Cirijaka, Dionizije, Eustorgije, Franjo Asiški, Katarina Sijenska, Marija Magdalena de’Pazzi, Pankracije, Petar Veronski, Stjepan Prvomučnik, Ubald, Ulrik i Viko Ferrerski.

ANASTAZIJA

Slika 1. Vittore Carapaccio: Sv. Stošija, kraj XV. stoljeća, poliptih s oltara sv. Martina. Stalna izložba crkvene umjetnosti, Zadar.

Figure 1. Vittore Carapaccio: St. Anastasia, the end of the 15th century, polyptych from the altar of St. Martin. Permanent Exhibition of Ecclesiastical Art, Zadar.

Sv. Apolonija postala je zaštitnicom od bolesti zubi jer su joj krvnici čupali zube, sv. Agati su amputirali dojke pa je zazivaju dojilje i žene s bolestima dojki, sv. Erazmu su čupali crijeva pa je postao zaštitnikom od trbušnih bolesti, sv. Sebastijan je usmrćen strijelama koje asocijaju na Apolona i kugu kojom je, poslavši je strelicom, kaznio izdaju Ahejaca. Grom koji će spaliti okrutnog oca sv. Barbare pribavit će svetici zaštitničke moći nad oboljelima s vrućicom i opeklinama... Slijede primjeri bolesti od kojih su budući sveci болоvali i uspješno im se suprotstavljali ili pak pomagali oboljelima (sv. Rok i kuga)...

1. Anastazija, Stoša (I. – II. st.) (slika 1) – Rimljan-ka, djevica, udovica i mučenica iz doba Dioklecijana. Nakon smrti muža sa skupinom sljedbenika prati sv. Krševana sve do njegove mučeničke smrti u Akvileji. Zbog pomaganja zatočenim kršćanima i ustrajnosti u svojoj vjeri, na koncu biva uhićena i umorena na lomači. Oko 804. zadarski biskup sv. Donat donosi njene zemne ostatke u Zadar i pohranjuje u crkvi koja od tada dobiva njeno ime. Među više zaštitničkih svojstava koja su hagiografski utemeljena pripisuje joj se i moć pomaganja bolesnicima s bolestima u grudima i glavoboljama, za što nažalost nije poznato objašnjenje.

2. Apolonija (III. st.) (slika 2) – djevica i mučenica iz Aleksandrije kojoj su prema legendi najprije klijštima iščupali sve zube, a zatim je spalili na lomači. Prema drugoj legendi zube su joj izbili udarcima šake i oštrim kamenjem, a treća predaja govori da

APOLONIJA

Slika 2. Josip Gerup (?): Sv. Apolonija, oko 1745., drvo, polikromirano, pozlačeno. Franjevačka crkva sv. Antona Padovanskog, Našice.

Figure 2. Josip Gerup (?): St. Apollonia, around 1745, wood, multicoloured, gilded. Franciscan Church of St. Anthony of Padua, Našice.

je na kraju kažnjena i odsijecanjem glave. Na slikama i kipovima sv. Apolonija najčešće se prikazuje s kliještim i iščupanim zubom. Odrubljivanje glave, mada krajnje drastično, povezuje ju s glavoboljom.

3. Cirijaka (III. st.) povezana je s glavoboljom na osnovi legende prema kojoj je, uz neizmjernu dobrotu, posjedovala i iscjeliteljske moći pomoću kojih je, među inim, i sv. Lovru oslobodila upornih glavobolja.

4. Dionizije (III. st.) (slika 3) – prvi biskup Pariza, zbog uspjeha u širenje kršćanstva rimske vlasti podvrgle su ga mučenju i usmratile obrublivanjem

glave, što će kasnije postati jednim od razloga njegovog povezivanja s glavoboljom. Osim toga, postoje i naznake da je budući svetac za života patio od glavobolja i da ih je strpljivo podnosio. Treća je legenda vrlo dojmljiva i govori o tome da je, odlazeći na mjesto svoje buduće opatije, biskup Dionizije u rukama nosio vlastitu glavu, što se tumači kao nagovještaj kazne koju će mu namijeniti protivnici.

5. Eustorgije je mučenik i svetac iz Dioklecijanova doba koji se s glavoboljom povezuje zbog asocijacije na pogubljenje koje je izvršeno odsijecanjem glave 300. godine.

6. Franjo Asiški (1182. – 1226.) (slika 4), utemeljitelj najbrojnijeg kršćanskog reda franjevaca i jedna od najimpresivnijih ličnosti u povijesti Crkve, bolovao je od više bolesti. Među njima znakovite su teške i uporne glavobolje popraćene smetnjama vida i bolovima u očima, što bi moglo biti po-

DIONIZIJE

Slika 3. Hans Georg Geigerfeld: Sv. Dionizije između sv. Rustika i sv. Eleuterija. Oko 1666., ulje na platnu. Crkva sv. Katarine, Zagreb.

Figure 3. Hans Georg Geigerfeld: St. Dionysius between St. Rusticus and St. Eleutherius. Around 1666, oil on canvas. The Church of St. Catherine, Zagreb.

FRANJO ASIŠKI

Slika 4. Vjerodostojan lik sv. Franje Asiškog. Franjevački samostan Isusovih jaslaca, Greccio.

Figure 4. Authentic image of St. Francis of Assisi. Franciscan monastery of Baby Jesus's Cradle, Greccio.

KATARINA SIJENSKA

Slika 5. Matej Ponzoni-Pončun (1586. – 1663.): Sv. Katarina Sijenska. Slika na koru katedrale sv. Dujma, Split.

Figure 5. Matej Ponzoni – Pončun (1586-1663): St. Catherine of Siena. Painting in the choir stalls of St. Dujme Cathedral, Split.

sljedica glaukoma uz kronični iridociklitis te trahoma dobivenog negdje na Istoku. Svetac je sve to neobično hrabro podnosio služeći tako primjerom sljedbenicima i puku koji će, bolujući od tih bolesti, u sv. Franji tražiti zaštitnika i utjehu.

7. Katarina Sijenska (1347. – 1380.) (slika 5), dominikanka koja je svoj život posvetila brizi za siromašne i bolesne. U predaji vezanoj uz nju posebno su dojmlija svjedočanstva o njenim ekstazama u kojima je proživljavala okrutno mučenje nakon čega su slijedile dugotrajne glavobolje. Izvjesno je da je svetica bolovala i od migrene, pa to objašnjava zašto joj se ljudi obraćaju u želji da ih oslobodi glavobolje, osobito one migrenoznog tipa.

8. Marija Magdalena de’Pazzi (1566. – 1607.), redovnica iz Firence, postala je zaštitnicom od glavobolja na isti način kao i Katarina Sijenska jer

je tijekom svog isposničkog života često proživljavala mistična viđenja nakon kojih su slijedile dugotrajne iscrpljujuće glavobolje.

9. Pankracije je dječak kršćanin, rodом iz Male Azije, kojem će, premda u dobi od samo četrnaest godina, na kraju torture 304. godine biti odrubljena glava. Način njegova pogubljenja poslužio je i u ovom slučaju kao inspiracija da se ponegdje i ponekad “Svetog dječaka” zaziva i kao zaštitnika od glavobolja.

10. Petar Veronski (1206. – 1252.) (slika 6), dominikanac kojeg su na putu napali razbojnici i odrubili mu glavu. Nekoliko čuda koja su se nakon toga dogodila i okrutan način usmrćivanja poslužiti će kao nadahnuće onima koji trpe od različitih oblika glavobolja, poglavito onih posttraumatskih.

11. Stjepan Prvomučenik (slika 7), prvi kršćanski đakon iz I. stoljeća, koji je usprkos znamenitom govoru kojim je dokazao svoju nevinost bio osuđen na

PETAR VERONSKI

Slika 6. Fra Angelico (1387. – 1455.) Smrt sv. Petra Veronskog. Ulje na platnu, Strossmayerova galerija starih majstora, HAZU, Zagreb

Figure 6. Fra Angelico (1387-1455) *The Death of St. Peter of Verona*. Oil on canvas, Strossmayer's Old Masters' Gallery, Croatian Academy of Science and Art, Zagreb

STJEPAN PRVOMUČENIK

Slika 7. Stjepan Prvomučenik, jedan među svecima na ulju na platnu Aleksandra Maganze (1548. – 1632.) u crkvi Gospe od Krunice u Motovunu.

Figure 7. Stephen the Martyr, one of the saints on oil on canvas "Madona del Rosario" of Alessandro Maganza (1548 - 1632). Motovun The Church Madona dei Serviti.

VINKO FERERSKI

Slika 8. Bartolomeo Litterini – radionica ili sljedbenik: Sv. Vinko Fererski, XVIII. stoljeće, ulje na platnu. Crkva Majke Božje od Anđela, Poreč.

Figure 8. Bartolomeo Litterini – workshop or successor: St. Vincent Ferrer, 18th century, oil on canvas. The Church of Mother of God of Angels, Poreč.

smrt kamenovanjem. Kamenje kao sredstvo mučenja i uzroka smrti primarno će mu pribaviti zaštitništvo od kamenaca (bubrežnih i žučnih), a budući da je kamenje bilo usmjeravano pretežno u glavu, asocijacija ide dalje, prema svim oblicima glavobolje.

12. Ubald (1085. – 1160.), biskup u gradu Gubbio, nakon što je autoritativnim stavom tijekom opsade privolio Fridriha Barbarosu da poštedi grad, uspio je snagom volje osloboditi cara kroničnih glavobolja. Zbog toga neki vjernici i danas protiv glavobolja zazivaju upravo sv. Ubalda.

13. Udalrik (890. – 973.) – tijekom pedeset godina obnašanja biskupske časti u rodnome gradu stekao je glas karizmatične ličnosti i nakon smrti postao jedan od najzazivanijih svetaca u mnogim teškim situacijama i uz brojne bolesti praćene glavoboljama kao što su epilepsija, delirantna stanja i vrućice i sl.

14. Vinko Fererski (1350. – 1419.) (slika 8) – španjolski dominikanac koji je ostao u sjećanju po impresivnim propovijedima praćenim čudesnim ozdravljenjima i oživljavanju zamrlih. Za zaštitnika od glavobolje i "padavice" izabran je vjerojatno zato što je zahvaljujući sugestivnim sposobnostima očito uspješno ublažavao i neurotske glavobolje te brojne simptome iz široke palete psihopatoloških simptoma koje su u to doba bile objedinjene pod zajedničkim nazivom "epilepsija".

RASPRAVA

Nakon kratkih izdvojenih hagiografskih prikaza četrnaestoro svetaca koji se štiju kao zaštitnici od glavobolje spomenutu skupinu pokušat ćemo analizirati s još nekoliko različitih motrišta. Gledano prema spolu, muškaraca je znatno više: devet u

odnosu na pet žena, što odgovara i omjeru među ostalim svecima zaštitnicima, gdje su muškarci zastupljeni u oko 70%, a žene u oko 30% slučajeva. Kronološki gledano, jednako (šest) ima tzv. ranokršćanskih mučenika iz razdoblja od I. do III. stoljeća i srednjovjekovnih svetaca od IX. do XV. stoljeća, a samo je jedna svetica živjela na prijelazu između XVII. i XVIII. stoljeća. Ranokršćanski mučenici žive i stradavaju diljem Rimskog Carstva (Jeruzalem, Aleksandrija, Rim, Pariz), a kasnije ih susrećemo pretežno među Talijanima, Španjalcima (jedan) i Nijemcima (jedan). Kao razlog odabira sveca za zaštitnika od glavobolje u šest primjera presudna je bila asocijacija na njihovu mučeničku smrt koja je u četiri slučaja povezana s dekapitacijom nakon torture (Apolonija, Dionizije, Eustorgije, Pankracije), odnosno razbojnički napad (Petar Veronski), te u jednom slučaju usmrćivanje kamenovanjem u glavu (Stjepan Prvomučeničnik). U četiri slučaja riječ je o karizmatskim ličnostima koje su se posebno istakle u liječenju glavobolja ili su od glavobolje izliječili poznate ličnosti (Cirijaka, Ubald, Ulrik i Vinco Fererski). Slijede tri primjera svetaca koji su za života patili od teških glavobolja i s njima se uspješno nosili zahvaljujući snazi svoje vjere (Katarina Sijenska, Franjo Asiški i Marija Magdalena de'Pazzi). Jedino u slučaju sv. Anastazije nije poznato zašto se uvrštava među svete zaštitnike koji štite glavu i koji štite od glavobolje.

ZAKLJUČAK

U ovom radu autori su podsjetili na fenomen glavobolje koji oduvijek prati čovjeka i na nebrojene pokušaje kojima joj se nastojalo suprotstaviti. Jedan od tih načina je i vjerovanje kršćana u moć četrnaestoro svetaca koji im, kao zaštitnici, čuvaju glavu, ili im kao pomoćnici i spasitelji otklanjaju, ili barem ublažuju, najrazličitije bolove u glavi. Premda tako sagledani sveci zaštitnici zaslužuju prvenstveno pozornost unutar tradicionalnih religijskih i etnomedicinskih okvira, u širem antropo-

loškom kontekstu taj fenomen valja respektirati i kao osebujni dio u ukupnom razvoju sustava medicinske misli i prakse u njenim najrazličitijim aspektima.

ZAHVALA

Ovaj rad je dio rezultata istraživanja u sklopu projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske pod nazivom "Medicinski elementi u sakralnoj tradiciji na području Riječke nadbiskupije" (broj projekta 062-1012555-0795).

LITERATURA

1. Jurčević M. Patnja i trpljenje. *Medicina* 1988;34:55-60.
2. Škrobonja A. Bol i patnja – vječiti čovjekovi suputnici – neiscrpna obveza i nadahnuće liječnika. Zbornik radova "Svjetski dan bolesnika". *Medicina* 1998;34:61-2.
3. Sterpelone L. I santi e la medicina – medici, taumaturghi, protettori. Cinisello Balsamo: Edizioni San Paolo, 1994.
4. Škrobonja A. Sveti od zdravlja Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2004.
5. Škrobonja A. Sveci zaštitnici od zaraznih bolesti u hrvatskoj medicinskoj tradiciji. *Infekt Glasn* 1997;17:69-72.
6. Muzur A, Škrobonja A, Rotschild V, Škrobonja A. Jr. Saints protectors from leprosy: Historical hints of suggestive therapy? *Int J Lepr Other Mycobact Dis* 2002;70:269-73.
7. Škrobonja A. Kršćanski sveci-zaštitnici u tradicionalnoj farmakopeji. *Medicina* 2002;38:11-5.
8. Škrobonja A, Muzur A, Jurdana S. Cult of St Blasius, patron saint of throat sufferers and of otolaryngologists, in Croatia. *Int J Pediatr Otorhinolaryngol* 2005; 69:301-4.
9. Badurina A. Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti, 1990.
10. Glazier M, Helwig MK. Moderna katolička enciklopedija. Split: Laus, 1998;648.
11. Rebic A. Opći religijski leksikon. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2002.
12. Bibliotheca Sanctorum, 12 voll. Roma: Università Lateranense, 1961-1970.
13. Frey EF. Saints in medical history. *Clio Medica* 1979;14:35-70.
14. Patron Saints. Available at <http://www.catholic-forum.com/saints>. Accessed February 12, 2009.